RAVON

schubben & slijm

RAVON nieuwsbrief voor en door vrijwilligers | nummer 1 | augustus 2009

Eindelijk paairijpe zeeprikken in de Roer

Belangrijk onderzoek naar amfibieënziekten

Resultaten Meetnet Reptielen 2008

Op zoek naar larven kamsalamander

colofon

schubben & slijm is de nieuwsbrief van stichting RAVON en wordt uitgegeven door de vier grote vrijwilligersprojecten: Meetnet Amfibieën, Meetnet Reptielen, Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën en Verspreidingsonderzoek Vissen.
schubben & slijm wordt 4 keer per jaar verspreid aan alle waarnemers en monitoorders van RAVON.

Redactie
Annemarie van Diepenbeek
a.v.diepenbeek@ravon.nl
Edo Goverse (Meetnet Amfibieën)
e.goverse@uva.nl
Tamira Hankman
t.hankman@ravon.nl
Jelger Herder (VO Reptielen en Amfibieën)
jelger.herder@ravon.nl
Ingo Janssen (Meetnet Reptielen)
i.a.w.janssen@uva.nl
Jan Kranenbarg (VO Vissen)
j.kranenbarg@ravon.nl
Richard Struijk
r.struijk@ravon.nl

Kopij kunt u sturen naar één van de redactieleden.

Foto omslag:
Hazelworm (Maaike Pouwels)

Aan deze Nieuwsbrief werkten verder mee:
Anton van Beek
Ronald de Boer
Jeroen Brandjes
Arthur de Bruin
Teddy Dolstra
Tjeerd Geertsma
Axel Groenveld
Rob Gubbels
Harm Hofman
Jelle Hofstra
Jan Jeuken
Alex Kloor
Tom van der Meij
Paul van de Poel
Maaike Pouwels
Arnold van Rijsewijk
Richard Slagboom
Frank Spikmans
Annemarieke Spitzen
Ferry van Stralen
Albert Sytsma
Sjoerd van Veen
Fred Wielink
Phil Wilmer
Ilco van Woersem

Deze nieuwsbrief is mede mogelijk gemaakt door:
Centraal Bureau voor de Statistiek,
Gegevensautoriteit Natuur,
Universiteit van Amsterdam

inhoud

3 Redactioneel
4 Eindelijk: paairijpe zeeprikken in de Roer!
5 Elrits in de Swalm
6 Na bijna 17 jaar vind ik eindelijk de adder op mijn route!
7 Gegis op de Wadden: zandhagedis nader bekeken
8 Nieuwe afspraken over herstel vismigratie in de Benelux
9 Grote modderkruiper bedreigd
9 Verspreidingsonderzoek vissen 2008
9 Vissenatlas Noord-Holland
10 Belangrijk onderzoek naar amfibieënziekten
13 Bruine kikker met een meuzik
13 More hominum: vreemde amplex
14 Meetnet Reptielen: de resultaten van 2008
20 Werkgroep Vissenonderzoek Friesland (WVOF)
22 Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën 2009
25 De levendbarende hagedis op de Drentse Zuiderheide
26 Portret van een exoot: de Chinese modderkruiper
27 Albino kleine modderkruiper
28 Roepende rugstrepen onder de drempel
30 Ondersteuning onderhoud particuliere poelen in Limburg
31 Contactpersonen
32 In the spotlight: Gré, de Flevosnakes en de arbeidsmarkt

7

10

14

20

redactioneel

Een nieuwe nieuwsbrief.....

In de laatste RAVON nieuwsbrieven 'oude stijl' was al te lezen dat de nieuwsbrieven een ander jasje krijgen. Voortaan zal het nieuws van en over de grote vrijwilligersprojecten van RAVON (de beide Meetnetten, Verspreidingsonderzoek Vissen en Verspreidingsonderzoek Amfibieën en Reptielen) in één nieuwsbrief te lezen zijn. De nieuwe nieuwsbrief heeft als naam schubben & slijm gekregen. Uniek, herkenbaar en verwijzend naar onze diersoorten. Met een knipoog, dat wel. Want op een leuke manier gaan we hiermee ook de confrontatie aan met het idee van sommige mensen dat onze dieren 'vies en slijmerig' zijn. Wij zullen hen van het tegendeel overtuigen!
schubben & slijm zal 4 keer per jaar op papier verspreid worden aan alle waarnemers en monitoorders van RAVON. Daarnaast kan iedereen die geïnteresseerd is zich via www.ravon.nl abonneren op de digitale versie van deze nieuwsbrief. In elke uitgave zal een ander vrijwilligersproject centraal staan.
Het meest opvallende verschil is natuurlijk het kleurgebruik. Waar de oude nieuwsbrieven slechts bij uitzondering in kleur werden gedrukt, verschijnt schubben & slijm standaard in kleur. Aangezien schubben & slijm een nieuwsbrief is van, voor en door de vrijwilligers, hopen we dat jullie kopij blijven sturen naar de bekende adressen (zie Colofon).
In deze eerste schubben & slijm staat het Meetnet Reptielen centraal en zullen de gegevens over 2008 worden gepresenteerd.

2008 was geen bijzonder goed of slecht reptielenjaar, de bestaande trends zetten zich door. Opvallend is wel dat beide hoogvliegers van de afgelopen jaren, de zandhagedis en de muurhagedis, een minder jaar kenden. Aangezien beide soorten de afgelopen jaren krachtige populaties hebben opgebouwd is er vooralsnog geen reden tot grote bezorgdheid. Die bezorgdheid geldt wel de levendbarende hagedis, deze eens zo algemene soort blijft maar afnemen en zal dan ook opgenomen worden in de nieuw te publiceren Rode lijst. Uit veel leefgebieden ontvangen we naast de monitorgegevens ook anekdotische informatie die aangeeft dat het met deze soort zeer slecht gaat. Omdat de afname het hele land betreft is het interessant om te kijken hoe de levendbarende hagedis het in onze buurlanden doet. We lopen dan echter meteen tegen het praktische probleem aan dat er in die buurlanden geen landelijke monitoringnetwerken bestaan. Het is dus onbekend hoe de levendbarende hagedis het doet in Duitsland en België. Een belrondje langs enkele Belgische en Duitse collega's leverde wel anekdotische informatie op, maar cijfers om een eventuele afname te onderbouwen zijn niet aanwezig. Het tegendeel is eerder waar, zo zijn in Belgisch Limburg ontzettend veel 'nieuwe' vindplaatsen ontdekt tijdens inventarisaties voor een nieuw uit te brengen herpetoatlas van deze provincie.
In Duitsland staat de levendbarende hagedis in sommige deelstaten wel op de Rode lijst, maar in de laagste categorie. Daarnaast worden in Duitsland waarnemingen van de levendbarende hagedis vaak niet doorgegeven en houdt men zich liever bezig met lokale zeldzaamheden als smaragdhagedis, dobbelsteenslang en esculaapslang. Hierdoor is er geen goed beeld van de verspreiding en status van deze soort en een eventuele afname kan dus niet makkelijk worden opgemerkt. Blijkbaar lopen we in Nederland ver vooruit wat betreft inventarisatie en monitoring van deze diergroep.

Ingo Janssen

Eindelijk: paairijpe zeeprikken in de Roer!

Foto's: Jan Jeuken

Op 3 juni 2009 vonden onderhoudswerkzaamheden plaats om en nabij de nieuwe vispassage in de Roer bij de ECI waterkrachtcentrale te Roermond. Ten behoeve van deze werkzaamheden werd de vispassage drooggezet. In de vistrap achtergebleven vissen werden met een schepnet gevangen en in de Roer overgezet. Tot grote blijdschap van het waterschap bleken in de vistrap vijf adulte zeeprikken aanwezig. Wekenlang reikhalzend uitkijken naar alles dat op een zeeprik leek, werd beloond. Het was de bevestiging van het vermoeden dat paairijpe zeeprikken het Roersysteem zouden binnenzwemmen, zeker na de recente vangst van enkele paairijpe zeeprikken in de Maas ter hoogte van Roermond door Rijkswaterstaat. Opmerkelijk feit was dat één van de zeeprikken voorzien was van een transponder, door Rijkswaterstaat/Visadvies ruim een week eerder operatief ingebracht in (waarschijnlijk) Lith.

Met de vondst van tientallen larven van de Zeeprik in januari 2007 in de benedenloop van de Roer, net bovenstrooms van de ECI waterkrachtcentrale te Roermond, en nu de vondst van vijf adulte zeeprikken is het bewijs dat zeeprikken in Nederland paaien bijna geleverd. In theorie is het mogelijk dat de dieren in het Duitse traject van de Roer tussen de Duits-Nederlandse grens en het eerste absoluut onpasseerbare knelpunt in Duitsland paaien. Echter op basis van de lengte beschikbaar paaihabitat, 20 km in Nederland en 1,5 km in Duitsland, ligt dit niet voor de hand. Om het definitieve bewijs te leveren zullen de potentiële paaiplaatsen goed in de gaten worden gehouden op de aanwezigheid van paaiende zeeprikken.

De Roer heeft weer eens voor een verrassing gezorgd. Het blijft een spannende rivier waar de meest opmerkelijke waarnemingen verricht worden, al jarenlang. Bevers, bijzondere libellen en vissen, het kan niet op.

Met inmiddels 47 recent waargenomen vissoorten en het voorkomen van populaties van beek-, rivier- en zeeprik is de Roer voor Nederlandse visbegrippen een unieke rivier waarop het waterschap bijzonder zuinig is.

Rob Gubbels, waterschap Roer en Overmaas

Elrits in de Swalm

Na de Roer lijkt ook de Swalm gekoloniseerd te worden door de elrits. zondag 11 juni van dit jaar gingen twee hengelaars hier vissen. Hieronder een verslag van hun bijzondere vangst.

"Ik vis wel eens in de Swalm als ik lekker van de natuur wil genieten. Zo ook afgelopen zondag 11 juni, samen met een vismaat. Ik mocht de eerste vis landen, een mooie brasem van zo'n 40 cm. Na nog wat riviergrondels en blankvoorn gevangen te hebben vertrokken we stroomopwaarts naar een plek waarvan ik wist dat er altijd vis te vangen was. Dit was in een buitenbocht met een stroomversnelling. Na een half uurtje gevist te hebben haakte ik een vis die ik nooit eerder gezien had. Eerst dacht ik dat het een stekelbaarsje was of een jonge barbeel, maar dan zou hij baarddraden moeten hebben. De vis was bruin met donkere vlekjes en een wit/gele buik. Ik heb snel een paar foto's geschoten, de vis vervolgens gemeten (7 cm) en snel weer teruggezet.
Thuis ben ik meteen achter mijn computer gekropen om te kijken wat ik gevangen had. De elrits leek behoorlijk dicht in de buurt te komen, maar die komt toch helemaal niet in de Swalm voor? Na een mailtje met foto's aan RAVON gestuurd te hebben kreeg ik uitsluitsel en bleek het inderdaad om de elrtis te gaan. Een zeer bijzondere vangst!"

Dé elrits uit de Swalm (foto Job van Eijk)

Job van Eijk

Na bijna 17 jaar vind ik eindelijk de adder op mijn route!

De adder is een goed te vinden soort, het is dan ook uitzonderlijk dat deze soort afgelopen jaar op een reeds bestaand traject werd aangetroffen. Het traject Terlet van Ronald de Boer wordt al sinds 1991 gemonitoord, maar nog nooit werd hier een adder gezien. Tijdens de telronde op 3 augustus zag Ronald echter twee volwassen wijfjes. Later die maand kwam hij nog twee keer een adderwijfje tegen. Aangezien dit traject direct oostelijk van het gelijknamige ecoduct is gesitueerd lijkt de conclusie voor de hand te liggen dat de adders gebruik hebben gemaakt van dit ecoduct. Hieronder geeft Ronald zelf een toelichting:

Al sinds 1991 wordt er door deze meneer onderzoek gedaan naar de herpetofauna op het Nationaal Park Veluwezoom (NPV). In al die jaren is er geen enkele adder waargenomen binnen het raster van het NPV én de waarnemingen van de jaren daarvoor zijn mogelijk niet correct en hebben betrekking op de gladde slang. Een belangrijke indicatie is ook dat er van alle reptielen wel doodgereden exemplaren worden gevonden en ook worden aangeboden, maar dat hier de adder ontbreekt. Foto's van vermeende adders konden tot nu toe altijd worden herleid naar gladde slangen.
Vanaf de start van het landelijk monitoring programma wordt er een transect gelopen op de Terletse heide, deze route start op de B-weg langs de A50 vlak bij de wildwissel, die de verbinding vormt met het Deelerwoud en Zweefvliegveld Terlet, ten westen van de A50.
Sinds 1997 wordt er in de bermen van de A50 ook gekeken naar reptielen, waarvan de laatste jaren regelmatig. Al deze tijd bleek er zowel aan de westkant als aan de oostkant van de A50 een populatie adders te leven. Regelmatig werden enkele dieren gezien, echter niet in het stukje waar ik mijn monitoringroute start.
Dat veranderde in 2007. Nadat ik een paar uur zonder resultaat aan de oostkant naar adders gezocht had, (er zijn inmiddels wat flesjes bier uitgeloofd voor het 1e exemplaar op het NPV), klom ik het raster over en liep in de berm van de B-weg terug naar mijn auto. Hier wel een addermannetje (maar die had ik al eerder gespot) en een paar hagedisjes. Toen ik een meter of 20 van mijn parkeerplaats verwijderd was en mijn sleutel al gepakt had, schoot er vlak bij een oude heidestruik iets weg wat op een slang leek. Wel wat te doen, handboek 'reptielen waarnemen' geraadpleegd en daar schreef Annie: meestal ligt het reptiel er na een minuut of tien weer. Dus een pauze ingelast en voorzichtig de plaats weer opgezocht. Helaas hier geen adder, maar wel ca 5 meter verder een mooi vrouwtje, uiteindelijk bleken er twee vrouwtjes op deze plek te liggen.

Foto's: Ronald de Boer

Het jaar daarna weer dezelfde twee dieren, met daarnaast een mannetje in het vroege voorjaar. Maar...., nog steeds geen adders op mijn monitoringroute.
Ik wist de slangen nu toch wel te liggen, maar mogelijk is het bij de start van mijn route te koud en aan het einde te warm voor adders. Gelukkig mag je deze routes 7 keer per jaar lopen én dan moet het toch een keer raak zijn. En ja hoor op 3 augustus 2008 was het eindelijk zover, bij de start van mijn route lieten twee vrouwtjes adders zich zien.

Zoals je ziet de aanhouder wint! Het heeft bijna 17 jaar geduurd, maar nu zitten alle zes de reptielensoorten op deze route. Zo zie je maar dat je niet (of niet snel) op een stukje van je route maar niet meer moet gaan kijken.

Ronald de Boer

Gegis op de Wadden: Zandhagedis nader bekeken

Afgelopen jaar heeft de Colombiaanse Jenny Urbina, studente aan de U.v.A., een GIS-studie uitgevoerd naar de hagedissen op de wadden. De wadden zijn een zéér interessante testcase omdat de zand- en levendbarende hagedis hier afwijkende trends vertonen. Bovendien komt op Vlieland alleen de zandhagedis voor, terwijl op Terschelling zowel zand- als levendbarende hagedis voorkomen.
Opvallendste uitkomst is het verschil tussen beide eilanden voor wat betreft de habitatkeuze van de zandhagedis. Op Terschelling bleek de terreinhoogte bepalend voor het al dan niet voorkomen van de zandhagedis terwijl op Vlieland terreinhoogte én hellingshoek de bepalende factoren bleken. De levendbarende hagedis bezet op Terschelling meerdere typen habitat die vooral konden worden verklaard door terreinhoogte en landgebruik.

Zandhagedis (foto Ferry van Stralen)

Vragen
Uit eerdere studies bleek al dat habitattypes die op Vlieland door de zandhagedis bezet zijn op Terschelling bewoond worden door de levendbarende hagedis. Ook is het gebied op Terschelling waar beide soorten sympatrisch voorkomen zéér klein: Is er hier sprake van competitie? Betreft het allemaal uitgezette populaties? Welke rol speelt de, waarschijnlijk zeer hoge, predatiedruk op beide eilanden?

Het blijft een vreemde situatie op de wadden waar we nog niet helemaal de vinger op kunnen leggen. Wordt vervolgd dus ...

Ingo Janssen en Tom van der Meij

Nieuwe afspraken over herstel vismigratie in de Benelux

Op 16 juni 2009 is een nieuwe beschikking over vismigratie in de Benelux goedgekeurd. Deze beschikking vervangt het verdrag inzake vismigratie uit 1996 en is richtinggevend voor de inspanningen die de Benelux-landen de komende jaren op dit vlak zullen leveren. Het hoofddoel blijft om de vrije vismigratie in de Benelux te herstellen door knelpunten in de ecologisch belangrijke waterlopen weg te werken. Ten aanzien van de doelsoorten, de prioritering en het tijdspad voor het oplossen van migratieknelpunten zijn nieuwe afspraken gemaakt.
De nadruk ligt op de Europese beschermde soorten. In die zin wordt er een verband gelegd tussen de Kaderrichtlijn Water, de Habitatrichtlijn en de Aalverordening wat betreft de noodzaak voor vrije migratie. De nieuwe beschikking richt zich op vismigratie in het algemeen en niet alleen meer op de specifieke doelsoorten als zalm, aal, fint, elft en de rivier- en zeeprik. Voordeel van deze aanpak is dat er ook rekening gehouden wordt met soorten die op een regionaal of lokaal schaalniveau migreren zoals de barbeel en de beekprik.

Er is voorzien in een prioriteitenkaart waarop de ecologisch belangrijke waterlopen in de Benelux aangeduid worden.

De timing voor het oplossen van de migratieknelpunten in deze waterlopen is afgestemd op de Kaderichtlijn Water.
De doelstelling is om uiterlijk in 2015 negentig procent van de barrières met de hoogste prioriteit (in Nederland zijn dit de Rijn, Maas, Schelde en Eems eventueel aangevuld met ecologisch meest belangrijke zijrivieren) weg te werken en 50% van de barrières met tweede prioriteit. In 2021 en 2027 zullen alle barrières van de eerste respectievelijk tweede prioriteit opgelost zijn. Hiernaast is afgesproken dat er géén nieuwe migratiebarrières (stuwen, waterkrachtcentrales, pompen en gemalen) mogen worden opgeworpen zonder oplossing voor vrije vismigratie. Het oplossen van vismigratiebarrières in grensoverschrijdende trajecten zal worden aangepakt door middel van een gemeenschappelijk uitvoeringsprogramma.

Jan Kranenbarg

Bron: http://www.benelux.be/nl/act/actualiteit.asp?ID=134

Foto rivierprik: Jelger Herder

Grote modderkruiper bedreigd

In de tweede helft van de 20e eeuw is de grote modderkruiper sterk achteruitgegaan door de intensivering van de landbouw en ingrepen in de overstromingsvlakten van rivier- en beekdalen. De soort komt momenteel vrijwel alleen nog voor in oude wateren die aan grootschalige herinrichtingingrepen ontsnapt zijn. De populaties in deze wateren worden bedreigd door verdroging en verregaande verlanding maar soms ook door 'nieuwe' natuur waarbij geen rekening gehouden wordt met het voorkomen van de grote modderkruiper. In het huidige landschap en bij het huidige waterbeheer lijkt de grote modderkruiper niet in staat om nieuwe (natuur)gebieden te koloniseren. Daarom staat het initiëren van herstelmaatregelen en het vergroten van de kennis over de belangrijke leefgebieden en ecologie van deze bijzondere soort de komende jaren hoog bij RAVON op de agenda. Hierbij zal nadrukkelijk samenwerking gezocht worden met water- en natuurbeheerders.
Het rapport:"Fossiel uit een dynamisch deltagebied. Verspreiding en achteruitgang van de grote modderkruiper in historisch perspectief en aanbevelingen voor behoud van deze soort" is te downloaden op de website van RAVON.

Verspreidingonderzoek Vissen 2008

Het streven van het verspreidingsonderzoek vissen is om in de periode 2007-2012 het verspreidingsbeeld van de doelsoorten: beekprik, rivier- en beekdonderpad, bermpje, elrits, gestippelde alver, kleine modderkruiper, grote modderkruiper en bittervoorn compleet en actueel te krijgen. In de rapportage van 2008 is zichtbaar hoe ver we al zijn. Het rapport is te downloaden op de website van RAVON.

Vissenatlas Noord-Holland

In de laatste nieuwsbrief vissen is de start van het project vissenatlas Noord-Holland aangekondigd. Inmiddels is een flink aantal vrijwilligers actief met het inventariseren van vissen in deze provincie. Op www.vissenatlas.nl, onder het tabblad witte gebieden, is een kaart te vinden met de kilometerhokken waar visgegevens ontbreken.
Voor vrijwilligers die zelf graag op pad willen gaan om vissen te inventariseren vormt deze kaart een handig hulpmiddel. De witte gebieden kaart is ingedeeld in uurhokken, per uurhok is aangegeven hoe goed deze onderzocht is. Door op een uurhok te klikken verschijnt er een topografische kaart van het uurhok met daarin de kilometerhokken die reeds onderzocht zijn.

Willem Kuijsten

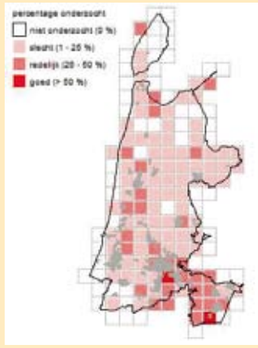

Belangrijk onderzoek naar amfibieënziekten

Annemarieke Spitzen en Tamira Hankman

Wereldwijd wordt een derde van alle amfibieën bedreigd met uitsterven. De grootste bedreiging is het verlies aan oppervlakte en kwaliteit van geschikt leefgebied, maar ook de rol van infectieziekten wordt steeds groter.

Infectieziekten
Amfibieën produceren enorme aantallen nakomelingen, waarvan slechts enkelen volwassen worden. Gedurende hun hele leven moeten zij vele bedreigingen trotseren: roofdieren, verdrinking, verdroging, vervuiling van water, parasieten en natuurlijk het verkeer. Al deze zaken zorgen er gelukkig slechts zeer zelden voor dat hele populaties amfibieën verdwijnen. Zorgwekkender zijn de gevolgen van twee infectieziekten: het ranavirus en chytridiomycose (chytrid). RAVON doet op dit moment onderzoek naar deze ziekten onder onze inheemse amfibieën en vraagt daarbij uw hulp.

Wat is het ranavirus?
Het ranavirus kan vissen, amfibieën en reptielen infecteren. Het kan bovendien zowel kikkerdril en kikkervisjes als volwassen amfibieën doden. Het ranavirus wordt ook wel het 'red-leg virus' (rode poot virus) genoemd, maar dit is een misleidende naam. Bij veel geïnfecteerde dieren verkleurt de huid namelijk niet rood. De meest duidelijke aanwijzing is dat u in een korte tijd een groot aantal dode kikkers of padden vindt en dat de dieren voor hun dood vermagerd en sloom zijn. Andere symptomen kunnen zijn: het afsterven van ledematen, bloeden uit anus of mond, zweren en roodheid van de huid. De dieren kunnen echter ook ziek zijn zonder duidelijke uiterlijke symptomen. De ziekte slaat het meest toe op warme dagen in de periode juni tot en met augustus. Mogelijk is het virus via exotische amfibieën en zoetwatervissen ons land binnengekomen. Tot op heden is er geen geneesmiddel voor deze ziekte. Recente studies lijken echter aan te tonen dat getroffen populaties zich enkele jaren na de eerste uitbraak van het virus gelukkig weer herstellen.

Wat is chytridiomycose (chytrid)?
Chytrid is een ziekte die wordt veroorzaakt door de schimmel Batrachochytrium dendrobatidis. De ziekte heeft wereldwijd al vele honderdduizenden slachtoffers gemaakt: meer dan 350 amfibieënsoorten zijn geïnfecteerd en 200 soorten gaan door de ziekte hard in aantal achteruit. Enkele soorten, zoals de Panamese gouden kikker, zijn uitgestorven als direct gevolg van chytrid. Ook in Europa sterven amfibieën aan de schimmel. In Duitsland, Engeland, Denemarken, Zwitserland, Frankrijk, Spanje, Portugal, Italië en Hongarije zijn gevallen bekend. Tot nu toe is de ziekte nog niet in Nederland bij amfibieën in het wild aangetroffen.

De goudstreepsalamander wordt in Portugal en Spanje bedreigd door verlies van leefgebied (foto Jelger Herder).

De vroedmeesterpad is een gevoelige soort (foto Maaike Pouwels).

Een zeldzame knoflookpad wordt onderzocht op de chytridschimmel (foto Jelger Herder).

Chytrid treft vooral de jonge, net gemetamorfoseerde kikkers, padden en salamanders. De schimmel hecht zich aan het hoornstof in de huid. Hoornstof bevindt zich bij de kikkervisjes alleen op de monddelen. Als de kikkervisjes metamorfoseren, neemt de hoeveelheid hoornstof (en dus de schimmel) toe en kunnen de dieren overlijden. Tekenen kunnen zijn: overmatig vervellen, sloomheid en dode dieren zonder duidelijke symptomen. Het belangrijkste kenmerk van chytrid is echter de massale sterfte tijdens en net na de metamorfose. Op dit moment is nog veel onbekend over de gevolgen van chytrid op onze inheemse soorten.

Wat doet RAVON?
RAVON is onlangs samen met de Universiteit van Gent en de Radboud Universiteit gestart met een grootschalig onderzoek naar het voorkomen en de gevolgen van het ranavirus en chytrid bij amfibieën in Nederland en België. Ook onderzoeken we welke andere ziekten onze amfibieën treffen en werken we samen met 25 Europese onderzoeksinstituten aan een gezamenlijke oplossing. Op dit moment zijn tientallen vrijwilligers in het veld bezig met het verzamelen van huidslijmmonsters van onze Nederlandse amfibieën. Dit gebeurt natuurlijk op een volledig diervriendelijke manier (met een wattenstaafje over de buik); de dieren voelen er niks van en worden onmiddellijk weer vrijgelaten in de natuur. Alle monsters worden in het laboratorium onderzocht op het voorkomen van chytrid. Ook dode dieren worden in het laboratorium onderzocht.

Wat kunt u doen?
Wij vragen u om extra alert te zijn op vooral massale sterftes van volwassen dieren (ranavirus) en juveniele dieren (chytrid) en deze te melden bij RAVON. Dit kan door het invullen van

de checklist 'dode amfibieën' op de RAVON-website. Via deze checklist kan ook de vermoedelijke doodsoorzaak worden achterhaald. Stuurt u ons ook een foto van de dode dieren, dit helpt ons bij het vaststellen van het soort amfibie en geeft ons een goed beeld van wat u aangetroffen heeft. U kunt de dode dieren begraven of verbranden. U moet ze in elk geval niet bij het afval gooien, omdat u daarmee wellicht de ziekte verder verspreid. U kunt de dode dieren ook in de vriezer bewaren, zodat we ze eventueel kunnen laten onderzoeken. Als u dit wilt, neemt u dan contact met ons op (a.spitzen@ravon.nl).

Verplaatst u in geen geval nog gezond ogende dieren naar een andere locatie. Op deze manier kunt u onbewust besmettingen verspreiden. Neemt u ook zeker geen dieren mee van uw vakantieadres om ze thuis in de vijver te zetten. Een (ernstige) ziekte kan met u en uw nieuwe metgezel meereizen en andere dieren in uw vijver (en daarbuiten) besmetten! Tenslotte vragen wij u om waarnemingen van de Amerikaanse brulkikker door te geven. Deze exoot is drager van de schimmelziekte chytrid (hij wordt er zelf niet ziek van, maar kan andere amfibieën wel besmetten). Meer informatie over de Amerikaanse brulkikker vindt u op de website van RAVON. Hier kunt u ook waarnemingen doorgeven.

Uw steun is belangrijk!
Het is erg belangrijk dat we nu onderzoeken hoe het in Nederland gesteld is met de gezondheid van onze kikkers, padden en salamanders. Het kan dieren redden! Wilt u hieraan bijdragen? Uw financiële steun is van harte welkom. U kunt uw eenmalige gift overmaken op giro 119323 ten name van Stichting RAVON, onder vermelding van 'schimmelonderzoek'. Wij houden u uiteraard op de hoogte van de vorderingen.

Boomkikker – waard om te beschermen! (foto Jelger Herder)

Bruine kikker met een meuzik

Begin april j.l. maakte Richard Slagboom in zijn vijvertje in Nieuw-Lekkerland deze foto's van een meuzik op een bruine kikkerman. Een meuzik? Ja, in en om de regio Alblasserwaard is dit de benaming voor mug. De mug zuigt zich vol met het bloed van de kikker. Het komt vaker voor dat muggen zich te goed doen aan amfibieën, maar we zien het graag andersom!

More hominum: vreemde amplex

Over more hominum copuleren, op des mensen wijze, oftewel de z.g. missionarissenstand, werd lang gedacht dat deze vorm van copuleren alleen mogelijk was door de mens waarbij de mens zich duidelijk onderscheid van het dierenrijk. Totdat in de recente geschiedenis deze vorm werd ontdekt bij bonobo's, een chimpanseegelijkende mensaap. En inmiddels is deze copulatievorm ook bij orang-oetans en gorilla's waargenomen. Het bewijs dat de mens van de mensaap afstamt? Of waren amfibieën eerder?

Tijdens het monitoren bij Radio Kootwijk met Harm Hofman en Gerrit Kolenbrander schepte Harm een vreemde drijvende amplex van bruine kikker x gewone pad uit het water (zie foto). De pad was overigens niet in de beste conditie en is waarschijnlijk aangeklampt door de kikker terwijl zij al op de rug dreef, althans dit was onze conclusie. Een incidentele more hominum!

Foto: Fred Wielink

Meetnet Reptielen: de resultaten van 2008

Ingo Janssen en Tom van der Meij

Adder, *Vipera berus*

De adder wordt gevolgd op 137 trajecten en laat een matige toename zien. In de twee grote verspreidingskernen, de Veluwe en Noord-Nederland doet de soort het goed. Daar buiten gaat het minder goed met de adder. Op het traject in de Limburgse Meinweg zijn al enkele jaren geen adders meer waargenomen. De geïsoleerde vindplaatsen in Overijssel laten een matige afname zien. Dit is in lijn met de studie die we enkele jaren geleden uitvoerden aan de hand van de Meetnetdata: de populaties in de grotere en optimale natuurgebieden doen het goed, daarbuiten heeft de adder het moeilijk.
In 2008 zijn er op de trajecten 1395 adulte en 120 juveniele adders waargenomen. Plekken waar veel adders zijn gezien liggen vooral in Drenthe: het Dwingelderveld, het Bargerveen, het Balloërveld, het Doldersummerveld en de Gasterse duinen.

Foto: Harm Hofman

Gladde slang, *Coronella austriaca*

De gladde slang wordt op 76 trajecten gevolgd. Voor deze heimelijke levende soort kunnen we helaas geen significante trend geven. De soort wordt vooralsnog te onregelmatig gezien om met statische zekerheid uitspraken te doen.

Foto 2: Albert Sytsma

Gladde slangen werden in 2008 vooral gezien bij Kootwijk, De Peel en het Bargerveen.
Afgelopen jaar is de gladde slang op drie, reeds bestaande, trajecten voor het eerst gesignaleerd. Deze trajecten liggen allen op de Veluwe, een van de kerngebieden van deze soort in Nederland. Meest opvallend is het verschijnen van de gladde slang bij Otterlo. Het traject hier wordt al sedert 2000 gemonitoord, maar nog nooit was hier een gladde slang gezien. Al tijdens de eerste telronde van 2008, op 24 april, zag Marian Schut hier een gladde slang! Later dat jaar werd de gladderik nog een keer waargenomen tijdens de monitoring.

Werk in uitvoering
Momenteel worden er in Noord-Brabant in het kader van een provinciaal beschermingsplan soortgerichte maatregelen doorgevoerd voor de gladde slang. Op meerdere plekken zijn zogenaamde plagselhopen opgericht, verbindingszones vrijgekapt en leefgebied geoptimaliseerd. De eerste tekenen zijn zeer hoopvol, de soort reageert snel en positief op genomen maatregelen. Wellicht dat de hier opgedane ervaringen kunnen worden benut in de andere leefgebieden van de gladde slang.

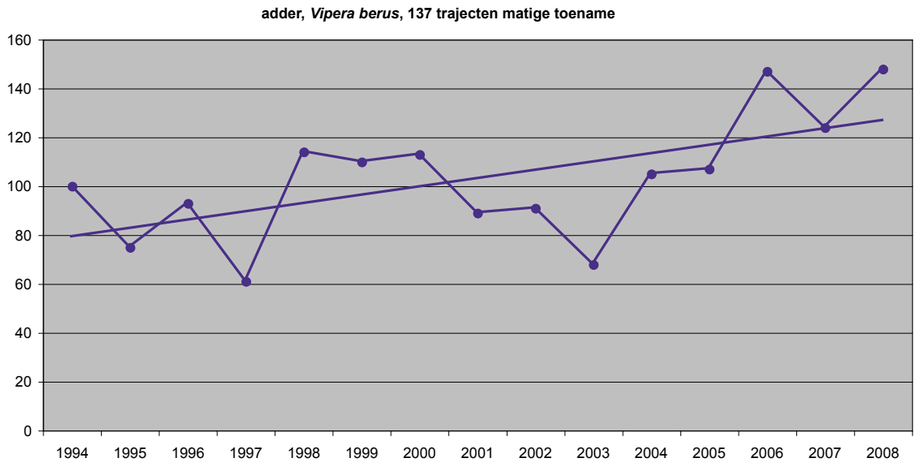

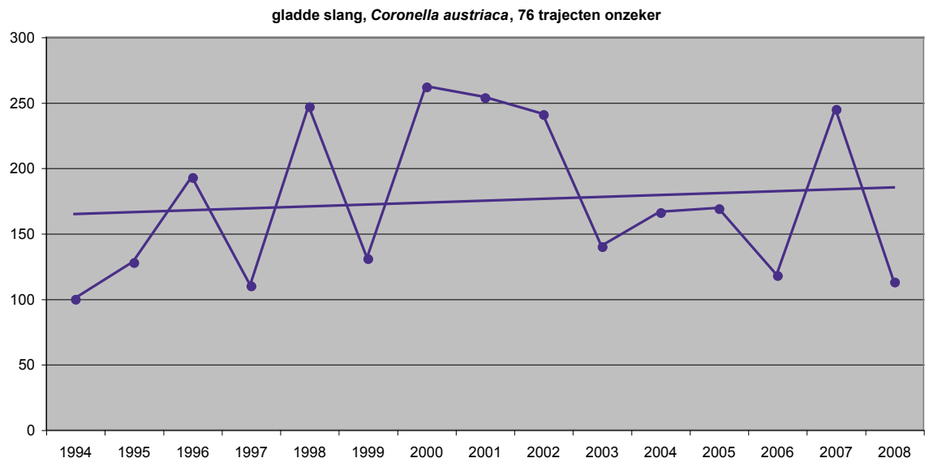

Een damwandprofielplaat, een veel gebruikt hulpmiddel om hazelwormen te vinden (foto Ilco van Woersem)

Hazelworm en ringslang gebroederlijk naast elkaar. Onderlangs de Wageningse Berg zijn beide soorten goed waar te nemen (foto Harm Hofman)

Een kluwen hazelwormen onder een tegel op de Zuid-Limburgse Kunderberg (foto Phil Wilmer)

Hazelworm, Anguis fragilis

De hazelworm wordt op 146 trajecten geteld en laat een matige toename zien. In 2008 zijn er op de trajecten 652 adulte en 45 juveniele hazelwormen waargenomen. Flinke aantallen werden waargenomen in Maastricht, in de Kampina, het Wapserveld en Onderlangs de Wageningse Berg.
Door zijn heimelijke levenswijze gebeurt het vrijwel ieder jaar dat deze soort verschijnt op een al langer bestaand traject. Afgelopen jaar was het raak op de Twentse Hooidijk en twee trajecten in het Gooi: het Hilversums Wasmeer en de Limitische heide. Dat laatste traject is daarmee meteen een van de soortenrijkste van West-Nederland, want behalve de hazelworm leven hier zandhagedis, levendbarende hagedis en ringslang. Een soortencompositie die ook op de Utrechtse heuvelrug her en der te vinden is.

Levendbarende hagedis, *Zootoca vivipara*

Deze eens zo algemene soort blijft terrein verliezen in Nederland. De 277 trajecten voor deze soort zijn hierop geen uitzondering. Vrijwel overal deed de soort het slecht hetgeen resulteerde in een nieuw dieptepunt: een index van 42 en een matige afname.
Het slechtst lijkt het te gaan in Gelderland waar er zelfs sprake is van een sterke afname. Friesland is de positieve uitzondering, op de 38 trajecten in deze provincie bleef de levendbarende hagedis stabiel.
Gelukkig waren er ook weer enkele plekjes waar veel levendbarende hagedissen zijn gezien. Als vanouds werden er op de heide bij Waalre veel hagedissen gezien, dit jaar zelfs 105 tijdens één telling! Bij de St. Helenaheuvel in Utrecht, de duinen van Schouwen, de Brunssummerheide en de Gooise Tafelberg werden behoorlijke aantallen van deze soort waargenomen tijdens de tellingen. Deze topscores kunnen het algemene beeld helaas niet weerleggen.

Muurhagedis, *Podarcis muralis*

De muurhagedis kende een slecht jaar in 2008, de aantallen waren beduidend lager dan voorgaande jaren. Deze Maastrichtse soort laat ondanks de lage aantallen in 2008 toch nog een matige toename zien over de hele reeks van jaren. De lagere aantallen zijn deels te verklaren door de werkzaamheden die op en rond het spoor hebben plaatsgevonden. De hier levende reptielen (naast de muurhagedis ook hazelwormen en levendbarende hagedissen) zijn verhuisd naar speciaal aangelegde nieuwe habitats, wat ongetwijfeld heeft bijgedragen aan de lagere aantallen afgelopen jaar. Maar ook op de Hoge Fronten, van oudsher hét bolwerk van de muurhagedis in Nederland, waren de aantallen beduidend lager. De muurhagedis bereikt in Maastricht de noordelijke grens van zijn verspreidingsgebied en aan de rand van hun areaal zijn

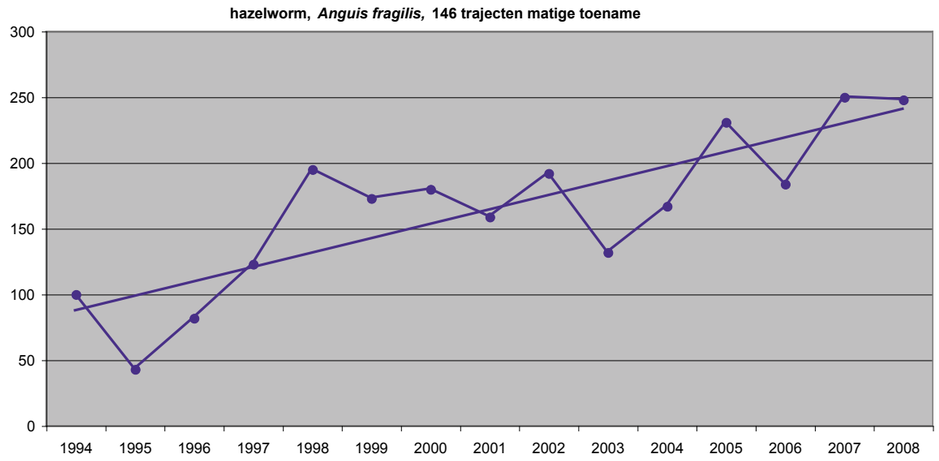

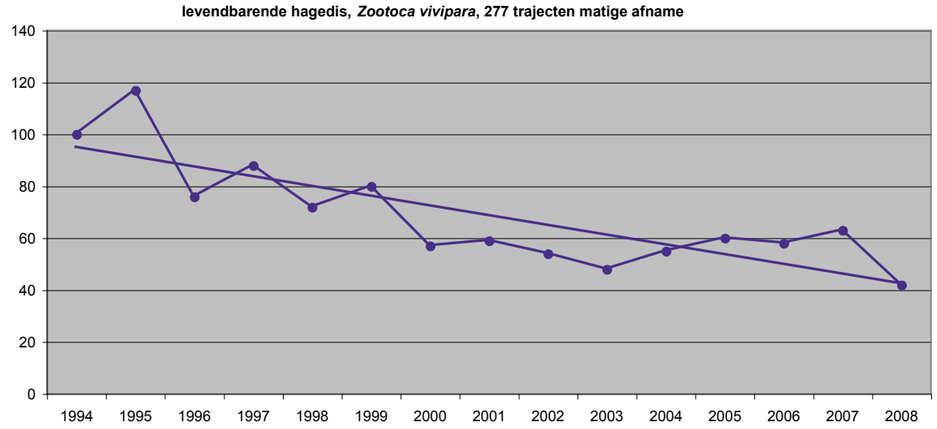

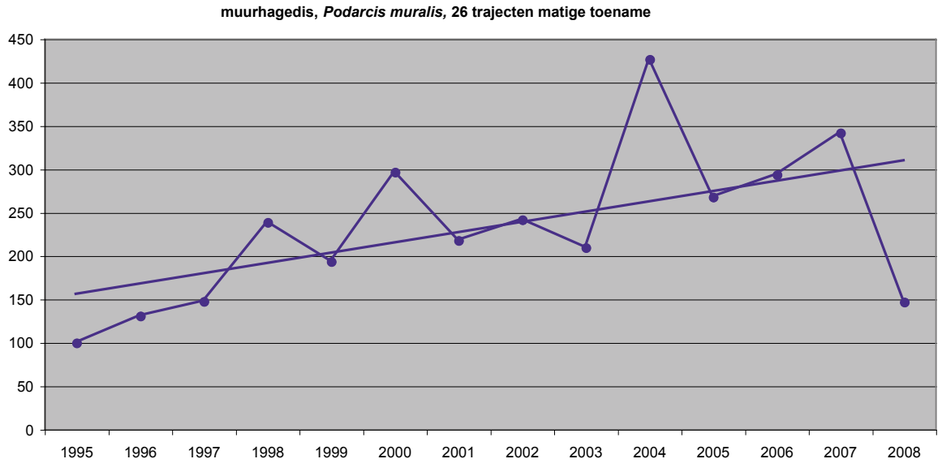

de meeste soorten gevoelig voor veranderingen. Op zulke marginale plekken zijn grote fluctuaties in populatiegrootte geen uitzondering.
Helaas blijken er ook nog steeds muurhagedissen te worden weggevangen, regelmatig zien de tellers in Maastricht mensen met vangbekers en terrariums zoeken naar hagedissen. Jaarlijks verdwijnen er zo waarschijnlijk meerdere dieren uit deze unieke populatie. Ook goedbedoelende herpetotoeristen misdragen zich regelmatig om een fototje te kunnen nemen van een muurhagedis met uitgerukte stenen en platgetrapte vegetatie als resultaat. Er zijn weken dat er iedere dag wel meerdere mensen langskomen om de muurhagedis te bekijken met alle bijbehorende verstoring van dien. Vooral zwangere wijfjes die veel zon nodig hebben blijken hier volgens de tellers last van te hebben. De rest van dit jaar zal dan ook keihard worden

Een huiskat in de Hoge Fronten (foto Alex Kloor)

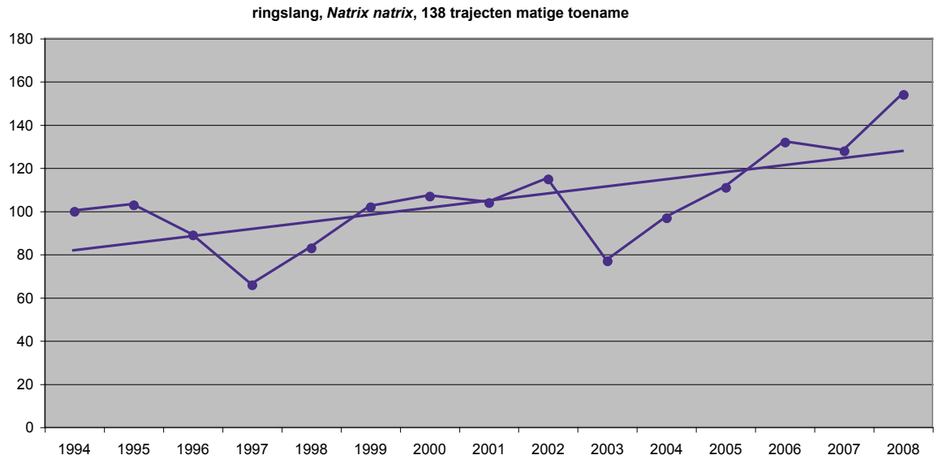

Een juveniele zandhagedis ziet voor het eerst de grote boze buitenwereld (foto Anton van Beek)

opgetreden tegen mensen die zich niet aan de spelregels houden.

Via Alex Kloor ontvingen we ook nog informatie en foto's van een geheel ander gevaar voor de muurhagedis. Afgelopen jaar zijn er nogal wat hagedissen gepakt door huiskatten: "een vriend van mij woont tegen de Fronten en vertelde me dat alleen zijn naaste buren bij elkaar al 7 katten hebben. Een van die katten kwam binnen één week liefst 7x met een dode muurhagedis het huis inlopen."

Ringslang, *Natrix natrix*

De ringslang wordt op 138 trajecten gevolgd en laat een matige toename zien. De ringslang doet het vooral goed in de noordelijke- en westelijke verspreidingskern. Op en rondom de Veluwe gaat het iets minder goed met de ringslang.
In 2008 zijn er 850 adulte en 66 juveniele ringslangen waargenomen op de trajecten. Grote aantallen ringslangen zijn vooral weer op de bekende plekken gezien: de Diemerzeedijk, de Muiderzeedijk en de Uitdammerdijk bij Amsterdam en het Kuinderbos in de Flevopolder. Daarnaast zijn er in de Westbroekse Zodde (Utr) en bij Jubbega (Fr) veel ringslangen geteld.

Zandhagedis, Lacerta agilis

De zandhagedis wordt op maar liefst 244 trajecten gevolgd en laat een sterke toename zien. Wel kende de zandhagedis in 2008 een minder jaar zoals in de grafiek te zien is. Er is echter geen reden tot ongerustheid wat betreft de zandhagedis.
De afgelopen jaren heeft deze soort vrijwel overal krachtige populaties opgebouwd die wel bestand zullen zijn tegen een wat minder goed jaar.
Veel zandhagedissen werden gezien in Heidesteijn/Bornia (Utr), Rosendaal (Gld), het heitje Hullenberg op de Veluwe, de Papenberg bij Castricum en de Hooge Heide in het Bergherbosch.

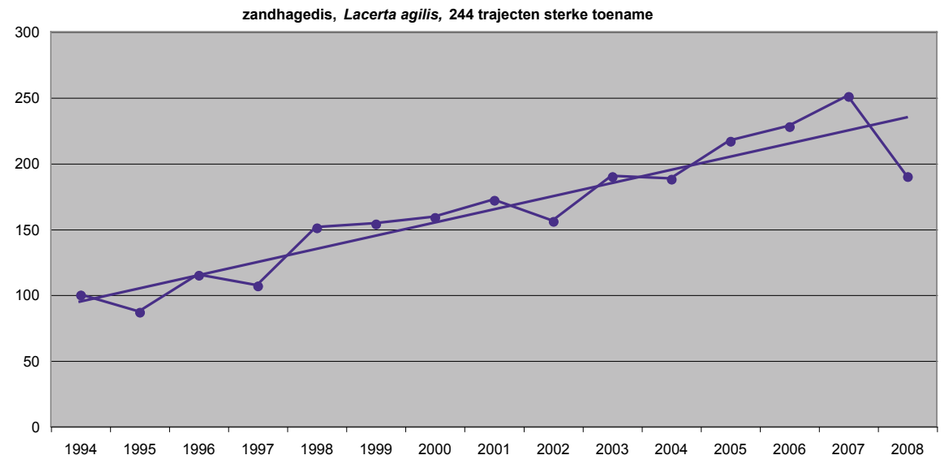

Foto: Tjeerd Geertsma

Werkgroep Vissenonderzoek Friesland (WVOF)

Bijna twee jaar na oprichting

Teddy Dolstra en John Melis

Op de verspreidingskaarten van vissen in Nederland viel op dat er in Fryslân van veel vissoorten weinig verspreidingsgegevens bekend waren. Om de vissen in Friesland meer op de kaart te zetten is in oktober 2007 vanuit de Werk- en studiegroep Amfibieën en Reptielen Friesland (WARF) de Werkgroep VissenOnderzoek Friesland (WVOF) opgericht. De WVOF heeft zich bij RAVON en bij de Fryske Feriening foar Fjildbiology aangesloten en heeft zich tot doel gesteld om een enthousiaste vrijwilligersgroep met schepnetvissers op te bouwen om de verspreiding van de vissoorten in Fryslân in kaart brengen. De verzamelde gegevens kunnen o.a. gebruikt worden voor een 'Vissenatlas Fryslân'.

Foto Jelle Hofstra

Activiteiten

De WVOF is in een jaar gegroeid van 15 naar ruim 60 leden. Er wordt naar gestreefd om eens in de twee tot drie weken een visdag te organiseren. Ook vinden uitstapjes plaats om zoute vis te vangen, zowel in de Waddenzee als op en rond de eilanden die de provincie Fryslân rijk is. De werkgroep maakt bij het uitvoeren van inventarisaties gebruik van (RAVON) schepnetten. Vaak wordt van te voren een doel gesteld, zoals het vinden van bepaalde soorten als de grote modderkruiper of het bermpje. Van alle vangsten worden soort, lengte en vangstlocatie geregistreerd op de website www.telmee.nl. Ook de bijvangsten van bijvoorbeeld waterkevers, slakken en amfibieën worden geregistreerd. Aan het einde van ieder kalenderjaar wordt het gegevensbestand aangeleverd aan de provincie, zodat deze aan de Digitale Natuuratlas kan worden toegevoegd. De gegevens kunnen o.a. gebruikt worden voor de evaluatie of uitvoering van de natuurdoelstellingen die voortvloeien uit de Habitatrichtlijn, de Kaderrichtlijn Water en de Flora- en faunawet. In dit kader moeten beheerders van wateren weten wat in er hun wateren voorkomt aan beschermde soorten. De WVOF kan hierbij ondersteuning bieden door gegevens aan te dragen waarmee beheerders en eigenaren een passend beheer kunnen voeren om de aanwezige flora en fauna te behouden. De kroon op het eerste jaar van de WVOF was om het landelijke RAVON-vissenweekend naar Fryslân te halen. Dit vissenweekend was een groot succes met een recordaantal van bijna vijftig deelnemers uit heel Nederland!

De eerste resultaten

De werkgroep kent inmiddels een zeer fanatieke kern van vissers, die verschillende strategieën hanteren om zoveel mogelijk waarnemingen van vissen te verkrijgen. Niet alleen tijdens de gezamenlijke activiteiten, maar ook individueel. Een soort als de grote modderkruiper, die regelmatig als doelsoort wordt gehanteerd, is tot op heden slechts in lage aantallen en op een beperkt aantal plaatsen geregistreerd. Met de kleine modderkruiper ligt dat heel anders. Werd er aanvankelijk gedacht dat de soort zeldzaam was in Fryslân, inmiddels is de soort op ongeveer 75% van de vangstlocaties aangetroffen. De rivierdonderpad wordt vooral 's nachts geïnventariseerd. De meeste exemplaren zijn het afgelopen jaar langs de Afsluitdijk gevangen. De bittervoorn is in redelijke aantallen gevangen in de regio Harlingen en Leeuwarden, maar daarnaast ook in de Rottige Meente, het Sneekermeergebied en de Lindevallei. Het bermpje, een soort die slechts één keer eerder was geregistreerd in Fryslân in 1993, is het afgelopen jaar herbevestigd in de bovenlopen van de riviertjes de Linde en Tjonger. In totaal zijn er in 2008 circa 27 zoetwatervissoorten gevangen, waaronder ook de zonnebaars, een exoot die gevangen werd in de Boven Tjonger. Hiernaast werden zeven soorten uit de categorie 'zoute vis' gevangen (o.a. bij Roptazijl), zoals grote zeenaald, horsmakreel en zeebaars.
Overige leuke waarnemingen waren de vangsten van vissen met afwijkingen. Zo werd een geeloranje zeelt gevangen in de Alde Feanen en een egaal goudbruine kleine modderkruiper (zonder vlekkenpatroon) in de Rottige Meente. Een waarneming van de meerval in het Easterskar werd in 2008 vastgelegd door een amateur filmmaker.
Dit jaar is er een cursus zoetwatervissen gegeven waar veel nieuwe leden (12) waaronder drie sportduikers op af kwamen. Tijdens het praktijkdeel van de cursus werd zelfs een kroeskarper gevangen, een soort die tot op heden nog maar zelden is waargenomen in de provincie. De Leeuwarder Courant maakte melding van de vangst van een steur nabij Grou. Bij nader inzien konden we als werkgroep vaststellen dat het om de exoot Russische steur ging. Amper twee weken later kwam een werkgroeplid met foto's aanzetten van een dood gevonden steur te Gorredijk. Ook dit bleek een Russische steur te zijn.

Meedoen?

Ook in 2009 trekt de WVOF twee- tot driewekelijks het veld in, gehesen in waadpak en met het schepnet in de hand, op jacht naar soorten die normaal verborgen blijven. Hiernaast worden er cursussen geven in soortherkenning en ecologie van vissen. De activiteiten worden gecoördineerd door Teddy Dolstra en John Melis. Iedereen die interesse heeft in vissen kan mee gaan. Ook mensen die willen helpen bij het organiseren van excursies en opleidingen zijn van harte welkom. Deelname is gratis en je hoeft geen donateur of lid te zijn van RAVON, WARF, FFF of andere natuurorganisaties. Kijk voor de contactgegevens bij het overzicht elders in deze nieuwsbrief. Alle activiteiten van de WVOF zijn te vinden op www.ravon.nl.

Foto: Jelle Hofstra

Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën 2009

Jelger Herder

De eerste helft van 2009 zit er op. Er is inmiddels alweer een grote hoeveelheid waarnemingen doorgegeven aan RAVON. Op de website van het verspreidingsonderzoek (www.ravon.nl/verspreidingsonderzoek) is te zien hoeveel 10x10 km-hokken er per soort tot nu toe geactualiseerd zijn in 2009. Neem eens een kijkje om te zien welke hokken er nog open staan voor onderzoek. De hoofddoelstelling van het verspreidingsonderzoek is het volledig actualiseren van de verspreidingsbeelden van de doelsoorten op 10x10 km-hok niveau over de periode 2007-2012. Voor een aantal soorten zijn we inmiddels een heel eind. Zo is de vuursalamander afgerond en zijn we al erg ver met de actualisatie van de verspreiding van de zandhagedis, adder en vinpootsalamander. Voor een paar soorten is echter nog een grote inspanning nodig om alle 10x10 hokken te actualiseren. Komende periode zijn vooral reptielen goed te vinden. De zwangere vrouwtjes liggen nu vaak te zonnen en vanaf augustus verschijnen ook de eerste juvenielen, wat het aantal dieren in een gebied sterk kan vergroten en daarmee ook de trefkans. Van de amfibieën is met name de kamsalamander nog goed te inventariseren. De larven van deze soort blijven namelijk nog lang in het water zitten (vaak tot in september). We willen iedereen vragen de komende periode te kijken naar de kamsalamander en hazelworm. Van beide soorten staan er door het hele land nog veel 10x10 km-hokken open voor onderzoek. Neem eens een kijkje op de website en claim één of meerdere hokken bij jou in de buurt. Je ontvangt dan gedetailleerde informatie over de historische vindplaats(en), waardoor je zeer gericht kunt gaan zoeken!

Het verspreidingsbeeld van de vuursalamander is dit jaar compleet geactualiseerd. Het laatste 10x10 km-hok is op 1 juni afgerond door Anke Brouns! (foto Jelger Herder)

Mannetje kamsalamander (foto Jelger Herder)

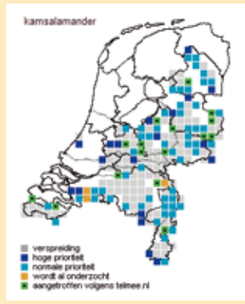

De donker- en lichtblauwe hokken moeten nog onderzocht worden.

Larve kamsalamander (tekening Jeroen Brandjes)

augustus (soms later) in het water aanwezig. In deze periode zijn kamsalamanders zeer goed te inventariseren door te zoeken (schepnet) naar larven in mogelijke voortplantingswateren. Op natte avonden in het najaar (eind augustus – oktober) trekken de volwassen en net gemetamorfoseerde dieren naar hun overwinteringlocaties, waarbij ze op dijken goed te inventariseren zijn door rustig over de dijk te fietsen of met een auto te rijden.

De larven van de kamsalamander zijn goed te onderscheiden van de van andere salamanders op de volgende kenmerken:

- de in een draadje eindigende staartpunt
- de naar verhouding zeer lange tenen
- de vrij grote ronde vlekken (samen met kleinere) op de staart (pas op: ook de larve van de Alpenwatersalamander heeft (kleine) stipjes op de staart)
- de brede staartzoom, zowel aan de boven als onderzijde
- de larven worden groter dan die van de andere soorten
- zie ook de herkenningskaart op de RAVON-website

Hazelworm

De hazelworm is door zijn verborgen leefwijze lastiger te inventariseren dan de andere hagedissen. Hazelwormen leven het grootste deel van de dag verborgen onder vegetatie, hout

Foto hazelworm: Jelger Herder

of stenen of in holletjes in de grond. De dieren zonnen wel, maar vaak indirect, half of geheel verborgen onder vegetatie, stenen, dunne stukken hout of takkenbossen. Hazelwormen zijn het meest actief op niet te warme (17°C - 22°C) dagen met een afwisseling tussen bewolking en zonneschijn. In augustus en september worden de jongen geboren, in de periode daarvoor zonnen de vrouwtjes vaker om zo de ontwikkeling van de jongen in hun lichaam te bevorderen.

Tips om te zoeken:

- zoek op niet te warme dagen
- kijk onder boomstronken, stenen, stukken plastic of andere mogelijk schuilplekken
- leg eventueel zelf plaatjes (plankjes of golfplaat) en vergroot zo je trefkans bij een volgend bezoek (overleg hiervoor met de terreinbeheerder!)

Draag zelf je steentje bij!
Voor zowel de kamsalamander als de hazelworm zijn er nog veel 10x10 km-hokken te actualiseren, verspreid over bijna heel Nederland. De kaartjes hierboven geven een impressie van de nog te actualiseren 10x10 km-hokken (donker en licht blauw) en de reeds geactualiseerde 10x10 km-hokken (grijs en groen). Kijk op de website www.ravon.nl/verspreidingsonderzoek voor een up to date kaart. Mocht je al waarnemingen hebben uit één de 10x10 km-hokken die nog open staan ter actualisatie, dan vragen we je deze in te voeren op www.telmee.nl. Als je je waarneming daar invoert wordt het hok automatisch afgerond op het kaartje.

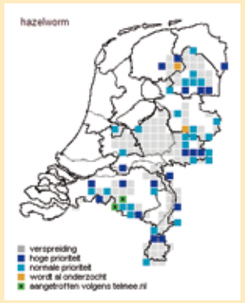

De donker en lichtblauwe hokken dienen nog onderzocht te worden.

Uiteraard kun je ook op zoek gaan naar de andere doelsoorten; met name de reptielen zijn goed te inventariseren in de nazomer. Succes!

Het rapport van het verspreidingsonderzoek reptielen en amfibieën 2008 is nu te downloaden op de RAVON website.

De levendbarende hagedis op de Drentse Zuiderheide

Overal in Nederland zijn voorbeelden te vinden van slinkende populaties van deze soort. In vorige nieuwsbrieven was o.a. te lezen over de precaire situatie in de Brabantse Kampina. Dit keer een sprekend voorbeeld uit het Noorden van Nederland. Op de Drentse hondsrug wordt als sinds 1995, de Zuiderheide, een klein geïsoleerd heideterrein, gemonitoord door Gezinus Pomp. Hoewel het terrein klein is en geïsoleerd ligt, is de habitat terplekke uitstekend geschikt voor de levendbarende hagedis: een heerlijk geaccidenteerde heide met grote pollen oude struikheide met meer dan voldoende microvariatie.....maar wel omgeven door een landbouwwoestijn.
Gezinus begon in 1995 met monitoren en de eerste jaren waren de aantallen op niveau; tijdens de telrondes werden er gemiddeld zo'n 5-6 hagedissen waargenomen en kwamen er uitschieters voor met 21 hagedissen. De laatste jaren is het echter armoe troef op het Zuiderveld: hagedissen worden nog slechts mondjesmaat gezien en afgelopen jaar werd een absoluut dieptepunt bereikt, tijdens de 7 telrondes werden in totaal slechts 7 hagedissen waargenomen!
Oorzaken van deze afname zijn niet bekend maar er lijkt hier sprake van een opeenstapeling van factoren. Allereerst doet de soort het in vrijwel heel Nederland slecht en zullen factoren die de levendbarende hagedis momenteel op landelijke schaal negatief beïnvloeden ook in het Zuiderveld een rol spelen, denk hierbij aan verdroging, verbossing en wellicht het warmer wordende klimaat dat niet in het voordeel is van deze noordelijke soort met een hoge verdampingswaarde, die tot boven de poolcirkel voorkomt. Daarnaast betreft het hier dus een geïsoleerd heideterrein waar kleine, plaatselijke gebeurtenissen grote impact kunnen hebben. Ook kunnen effecten van inteelt niet worden uitgesloten, het terrein ligt immers al decennia lang geïsoleerd van andere hagedisvoorkomens in de omgeving.

Gelukkig voor de steeds schaarser wordende hagedissen op het Zuiderveld is er goed nieuws te melden. Het omliggende landbouwgebied wordt de komende jaren omgezet in natuur waardoor uitwisseling vanuit naburige populaties in de toekomst weer mogelijk moet zijn. Sterker nog, de kans is dan zelfs aanwezig dat die andere hagedis, die het momenteel wél goed doet, de zandhagedis, het terrein zal weten te bereiken waardoor Gezinus voor het eerst een andere soort op zijn traject zal tegenkomen. Maar of de levendbarende hagedissen het tot die tijd volhouden op het Zuiderveld is maar zeer de vraag....de tijd zal het leren.

Ingo Janssen en Tom van der Meij

Ook de avifauna doet er alles aan om de levendbarende hagedis kort te houden. Deze levendbarende hagedis man werd in het Gooi gepakt door een klapekster. Ook van het Drentse Molenveld ontvingen we berichten van prederende klapeksters. Daar maakte een klapekster het zelfs wel erg bont: vroeg in het voorjaar ving daar een klapekster een levendbarende hagedis die op een tak werd gespiest. De volgende dag vertrok meneer de klapekster gewoon naar zijn broedgebied in het buitenland en dus hangt er nu nog altijd een uitgedroogde hagedis in de bomen! (met dank aan Bert Versluys, foto Paul van der Poel)

Nieuwe exoten kloppen aan de poort: de Chinese modderkruiper

Sinds de jaren 90 hebben zich al zeven nieuwe vissoorten in ons land gevestigd. Op korte termijn zullen er waarschijnlijk nog een aantal volgen. Naast verspreiding vanuit andere landen via grote rivieren als de Rijn speelt de handel in vissen en al dan niet opzettelijke uitzettingen hierbij een rol. In dit artikel wordt ingegaan op de Chinese modderkruiper.

Nederlandse grote modderkruiper (foto Jelger Herder)

Chinese modderkruiper

Ecologie
De Chinese modderkruiper (*Misgurnus anguillicaudatus*) komt van oorsprong voor in oostelijk Azië. Hier worden er geneeskrachtige eigenschappen aan deze soort toegeschreven. Niet alleen qua uiterlijk maar ook in zijn levenswijze lijkt deze soort sterk op de grote modderkruiper. Ondiepe, plantenrijk, stilstaande wateren zijn het belangrijkste habitat voor deze soort. Mannelijke dieren zijn geslachtsrijp bij een leeftijd van ongeveer een jaar. Vrouwelijke dieren worden geslachtsrijp tussen het eerste en het tweede levensjaar. De dieren paaien meerdere keren per jaar.

Voorkomen in Europa
De Chinese modderkruiper is een gewaardeerde aquariumvis en heeft zich hierdoor ook naar andere continenten, waaronder Europa, weten te verspreiden. Hij komt hier nu voor in Italië, Spanje en Duitsland. In Duitsland heeft de soort zich in een geïsoleerd moerasgebied weten te vestigen. Op dit moment wordt de Chinese modderkruiper verkocht in België, maar indien gewenst ook geleverd in Nederland.

Op basis van het voorkomen in Duitsland is te verwachten dat deze soort zich ook in Nederland kan handhaven. De Chinese modderkruiper kan hybridiseren met andere Misgurnus soorten, hoewel dit geen vruchtbare nakomelingen oplevert. Bij de Chinese modderkruiper is een aantal ziekten aangetroffen die overgedragen kunnen worden op andere soorten.

Herkenning
De Chinese modderkruiper heeft tien baarddraden die zijn verdeeld in vijf paren. De rugvin heeft negen stralen, de anaalvin heeft zeven tot acht stralen en de staarvin is afgerond. De maximumlengte van de dieren ligt rond de 25 centimeter.

Opgelet!
Waarnemingen van exotische vissoorten in Nederland zijn van groot belang voor het in kaart brengen van de verspreiding van deze dieren en het inschatten van eventuele risico's voor de inheemse fauna. Kom je een exoot tegen geef 'm dan door via telmee.nl of waarnemingen.nl! De meeste exoten zijn opgenomen in het gidsje Herkenning zoetwatervissen (Spikmans & Kranenbarg, 2006). Een aantal nieuwe exoten en nieuwe soorten (beekdonderpad) die geïdentificeerd zijn op basis van nieuwe inzichten zijn nog niet in deze gids opgenomen. Voor de herkenning van deze soorten wordt op de RAVON-website een aangepaste sleutel aangereikt. In de geplande herdruk van de gids zal de tabel volledig herzien worden.

Frank Spikmans & Sjoerd van Veen

Dé albino kleine modderkruiper (foto Arthur de Bruin)

Albino kleine modderkruiper

Tijdens een inventarisatie in het kader van de visatlas Gelderland is een opmerkelijke vondst gedaan. In een wetering in de omgeving van Zaltbommel kronkelde tussen vele kleine modderkruipers een bijzonder afwijkend exemplaar. Deze vis was bijna volledig doorzichtig door het ontbreken van pigment (zie foto). Nog niet eerder werd door RAVON een dergelijke afwijking bij een kleine modderkruiper geconstateerd. De afwijking kan worden gekenmerkt als albinisme, hetgeen wel vaker voor komt in het dierenrijk. Albino's zoals ook deze kleine modderkruiper hebben een aangeboren afwijking van het pigment, waardoor de dieren rode ogen en een witte huid hebben. Het is aannemelijk dat albinisme bij de kleine modderkruiper vaker voor komt. Dat we vissen met deze afwijking toch niet zo vaak tegenkomen heeft mogelijk te maken met het feit dat albino's meer opvallen en hierdoor eerder ten prooi vallen aan roofdieren.

Arthur de Bruin

Roependе rugstrepen onder de drempel

Op ons manegebedrijf in Amstelveen zien we ieder jaar regelmatig enkele rugstreeppadden rondscharrelen. Het was ons al vaker opgevallen dat we de dieren uitsluitend in het voor- en het najaar zagen en nooit in de zomer. En dat terwijl bij enkele kennissen die een paar honderd meter verderop hun privémanege hebben in het lage deel van de polder, de dieren wel in de zomermaanden iedere nacht over het erf heen scharrelen. Horen doen we ze wel op iedere zwoele voorjaars- en zomeravond. Want in het lage deel roepen ze elk jaar vanuit de boerensloottjes, in de gegraven waterberging, en sinds kort in de wateren van de recent aangelegde golfbaan.
Onze manege ligt op het hoge deel van de polder, wat grenst aan de rivier de Amstel. Dit gedeelte van de Middelpolder is in het grijze verleden nooit verveend, om de kans op dijkdoorbraken te verkleinen. De rest van het gebied ligt zo'n drie meter lager. Hoewel in ons hoge deel van de polder ook voortplantingswater voorhanden is, kiezen de dieren er toch voor om zich in het lage deel voort te planten. Overwinteren doen ze echter wel in het hoge deel. En dus ook bij ons op de manege. We hebben 's winters twee maal per ongeluk een rugstreeppad gestoord in zijn winterslaap. Een dier zat onder de stro-opslag. De strobalen liggen op pallets om ze vanaf de grond droog te houden. Onder de pallets, tussen het gemorste stro zat in de winter een dier weggedoken. Veilig tegen de vorst zolang de voorraad stro voldoende is. Maar als de strobalen bijna op zijn, niet echt vorstbestendig. Het tweede dier zat 's winters ingegraven onder oude tegels die onder een oude kapschuur waren opgestapeld en al gedeeltelijk in het losse zand weggezakt waren. Behoorlijk vorstbestendig dus.
Verschillende malen heb ik rugstreeppadden uit hun winterslaap zien ontwaken, waarbij ze uit holletjes kropen in spleten en gaten in en tussen de bielzen die de rand vormen van onze rijbaan waarin we met de paarden rijden. Hoewel deze holletjes zich soms zo'n twintig centimeter boven het zand van de rijbaanbodem bevinden, worden ze zowel in het voorjaar als het najaar toch regelmatig 's nachts verlaten alvorens de padden definitief in deze holletjes in winterslaap gaan.

Rugstreeppadden staan bekend als langslapers, hun voortplantingseizoen begint pas als de nachtvorst definitief uit het klimaat verdwenen is. Toch zijn ze op ons erf vaak al lang actief voordat hun voortplantingsperiode begint. Dit jaar vonden we eind maart al enkele dieren op ons erf. 's Nachts foeragerend rondom onze mestplaat. Overdag in rust onder de zelfgetimmerde drempel. Deze losse drempel bestaat uit twee plankjes, met een wig ertussen, waardoor we met de kruiwagens vol mest makkelijker naar buiten kunnen rijden. Overdag ligt deze drempel de gehele dag in de zon en kan het in de holle ruimte in de drempel dus behoorlijk warm worden. 's Nachts echter was er in deze periode nog regelmatig vorst aan de grond. Blijkbaar toch geen probleem voor deze warmteminnaars.

De drempel waar het over ging: huisvesting voor kletsende rugstreeppaddenvrouwen. (foto Axel Groenveld)

Foto rugstreeppad: Arnold van Rijsewijk

Vorig najaar leverde de drempel nog een aantal bijzondere rugstreeppaddenwaarnemingen op. In de week van 6 t/m 12 oktober 2008 hoorden we 's ochtends tijdens het uitmesten regelmatig een vreemd geluid, dat we niet konden lokaliseren. Het klonk als een regelmatig herhaalde keelklank "Ohrrrr.... Ohrrrr....". Het geluid was redelijk luid en tot z'n dertig meter verderop duidelijk te horen. Na wat vergeefse zoekpogingen om de herkomst van het geluid te achterhalen, kwam ik bij de drempel uit. Voorzichtig verplaatste ik het ding, waarna er vijf dikke vrouwtjes rugstreeppad zichtbaar werden. Naar de functie van het geluid valt slechts te gissen. Een afweerroep lijkt me niet de meest voor de hand liggend, want de dieren zaten rustig, er zaten geen mannetjes bij en ook het geluid klonk heel beheerst. Wie het weet mag het zeggen.
In de nazomer zitten onder de zelfde drempel regelmatig juveniele rugstreepjes. Toch een behoorlijk knappe prestatie van die diertjes dat ze vanaf hun geboortewater in het lage deel van de polder, ieder jaar weer een brede en beschoeide sloot oversteken om op ons erf te komen overwinteren. Enkele weken geleden heeft drempel het begeven. Verrot door de weersinvloeden en het intensieve gebruik. Want er rijdt dagelijks zo'n vijftig keer een kruiwagen overheen en er stappen ook regelmatig paarden bovenop. Lekker rustig slaapplaatsje! Bij het timmeren van een nieuwe drempel heb ik deze zo geconstrueerd dat hij weer plaats kan bieden aan de rugstrepen in het najaar. Ik hoop dat hun nieuwe herfsthuisje ze bevalt.

Axel Groenveld

Ondersteuning onderhoud particuliere poelen in Limburg

Door heel Limburg heen liggen poelen die door amfibieën gebruikt worden. Een deel van deze poelen zijn ook specifiek aangelegd voor de salamanders, padden en kikkers. Wat men vaak na aanleg vergeet is het onderhoud van een poel. Of er is geen geld voor. Poelen kunnen dichtgroeien met lisdodde en riet of overschaduwd raken door houtige gewassen. Ook kunnen poelen verlanden door blad of ingestoven zand. Daarnaast stelt de ene amfibie andere eisen dan de andere, hiervoor kan specifiek op één soort gericht beheer noodzakelijk zijn. Van groot belang is dus het regelmatig en juiste onderhouden van poelen. Maar bij achterstallig onderhoud of verwaarlozing gaat het hertellen snel in de papieren lopen waardoor een particulier dit niet snel (kan) ondernemen.

De Stichting Instandhouding Kleine Landschapselementen in Limburg, IKL, kan soms meehelpen met het opschonen en onderhouden van poelen die zijn aangelegd door of op terrein liggen van particulieren. Aangezien de waarnemers van het Meetnet Amfibieën gemiddeld vier keer per jaar hun vaste poelen bezoeken hebben zij een goede kijk op eventuele achterstallige onderhoudswerkzaamheden. Dit kan gemeld worden bij ondergetekende zodat er gekeken kan worden of het onderhoud/herstel kan worden opgenomen in het algehele programma van het IKL. Het beste is dit per mail te doen met foto, coördinaten en naam eigenaar.

Frans Blezer (IKL)
f.blezer@ikl-limburg.nl
0475-386 430 (algemeen)
www.ikl-limburg.nl

Twee voorbeelden van voortplantingswateren die nodig onderhoud nodig hebben. Een poel die aan het dichtgroeien met lisdodde en een betonnen bak die vol rotte bladeren is gevuld waardoor amfibieën geen gebruik meer maken om voort te planten (foto's Edo Goverse).

Contactpersonen

Regiocoördinatoren en/of contactpersonen

Naam	Regio	Contactgegevens		Projecten MA	MR	VO RA	VO V
Antje Ehrenburg	Amsterdamse waterleidingduinen	antje.ehrenburg@waternet.nl	020 6087573		■		
Stephan Huijgens	Drenthe & Groningen	danzigiv@gmail.com	06 53325705	■		■	
Ruud Luntz	Duin en kruidberg	r.luntz@natuurmonumenten.nl	06 54295218		■		
Paul van der Linden	Duinen pwn Noord-Holland	paul.vd.linden@pwn.nl	06 51419637		■		
Teddy Dolstra	Friesland	teddydolstra@hetnet.nl	06 21686354				■
John Melis	Friesland	j.melis14@chello.nl	06 46524630				■
Gerrit Kolenbrander	Gelderland	g.kolenbrander@versatel.nl	06 42900618	■	■	■	
Lolke Stelwagen	Het Gooi	lolke.stelwagen@eds.com	06 50636944	■		■	
Robert Top	Noord-Holland	idranor@hotmail.com	06 21273494	■		■	
Wim van den Heuvel	Noordoost-Brabant	wam.heuvel@home.nl	06 55817225	■		■	
Sander Hunink	Noordoost-Brabant	s_hunink@hotmail.com	06 18370282			■	■
Martin Albers	Twente	martin.albers@home.nl	06 38229941	■		■	
Floris Brekelmans	Utrecht	florisbrekelmans@gmail.com	06 53362336	■		■	
Michel Kapelle	Zeeland	mawkapelle@gmail.com	06 22984575	■		■	
Richard de Jong	Zuid-Holland	richard.w.dejong@gmail.com	06 45930954	■		■	
Viswerkgroepen							
Fabrice Ottburg	Werkgroep Poldervissen	Fabrice.ottburg@wur.nl	06 51427436				■
Jeroen Reinhold	Vissen in Flevoland	reinhold@landschapsbeheer.net	0320 294939				■
Arthur de Bruin	Gelderse vissers	a.debruin@ravon.nl	024 3653259				■
Kees Dekker	Vissenatlas Noord-Holland	k.dekker@landschapnoordholland.nl	088 00644441				■
John Melis	Vissenwerkgroep Friesland	j.melis14@chello.nl	06 46524630				■
Gert Jan Blankena	Viswerkgroep de Prik	viswerkgroepdeprik@yahoo.com					■

MA = Meetnet Amfibieën
MR = Meetnet Reptielen
VO RA = Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën
VO V = Verspreidingsonderzoek Vissen

Gré, de Flevosnakes en de arbeidsmarkt

Flevoland staat niet bekend om haar reptielenrijkdom. Slechts één soort komt er voor: de ringslang. Voor die soort speelt Flevoland wel meteen een hoofdrol. De provincie ligt namelijk precies tussen de drie grote landelijke verspreidingskernen en kan deze dus weer in onderling contact met elkaar brengen. Het Kuinderbos in de Noordoostpolder is al jaren een van de topwaarnemingsplekken van de ringslang in Nederland. Dit komt vooral door de inspanningen van een van de vrijwilligers ter plekke: Gré ter Woord. Tijdens haar monitorbezoeken worden regelmatig 20 of meer slangen gezien!

Gré begon met monitoren van ringslangen in 1998. Sindsdien heeft zij gedurende 88 monitorbezoeken maar liefst 765 adulte en 39 juveniele ringslangen gespot; bijna 9 slangen per bezoek! Naast het monitoren van de ringslang is Gré ook actief met het op- en omzetten van de broeihopen in het Kuinderbos. Zodoende heeft zij een schat aan informatie verzameld en geldt als een van dé ringslangspecialisten in Nederland.

Gré wilde echter meer. Het buiten bezig zijn in de natuur gaf haar energie en het gevoel goed en nuttig bezig te zijn. Vandaar dat zij op latere leeftijd besloot om toch weer de schoolbanken in te kruipen. Tijdens haar studie Bos- en natuurbeheer tertiair bij Helicon te Velp, liep ze o.a. stage voor de Werkgroep Monitoring van RAVON en maakte daarmee grote indruk. Ze bezocht meerdere trajecten met meerdere soorten en werkte voor ieder traject een beheersadvies uit. Adviezen die opvielen door hun eenvoud, helderheid, uitvoerbaarheid en effectiviteit en waarvan er reeds enkele zijn uitgevoerd. Kennis die menig ander uit boeken en colleges moet halen, haalt Gré schijnbaar moeiteloos uit haar eigen observaties. Groot was dan ook mijn verbazing toen bleek dat na het behalen van het diploma het Gré maar niet lukt om een baantje in de groene sector te vinden. Een bevlogen natuurmens, ringslang- en reptielspecialist, overlopend van doorzettingsvermogen en beschikkend over de juiste papieren zit nu thuis, terwijl het in Nederland wemelt van de opdrachten in die groene sector.

Ingo Janssen

